

Словотвірний тип термінів інформатики зі значенням 'подібний за функцією'

У статті проаналізовано функції лексико-семантичних дериватів української терміносистеми інформатики за суспільно-природничими сферами твірних слів.

Ключові слова: лексико-семантичний спосіб, словотвірний тип, дериват, сема.

Лексико-семантичний спосіб словотворення займає провідне місце у творенні термінів інформатики: з усіх похідних термінів засвідчено 80 дериватів, утворених цим способом, що становить 24,2% (пор. на другому місці суфіксальний спосіб — 16,3 %).

З-поміж усіх словотвірних типів (далі СТ) лексико-семантичного способу творення найпоширенішим є СТ зі значенням 'подібний за функцією'. Таку ж ситуацію відзначають дослідники і щодо інших терміносистем [2: 9]. Однією з особливостей частини дериватів, утворених лексико-семантичним способом, є наявність у них експресивного складника. Деякі з таких термінів мають навіть певний конотативний складник, наприклад, *дружній, зломщик, мишка*. Це пояснюється ще й тим, що значна частина метафоризованих термінів сягає своїм корінням загальнонавчаних слів [3: 221], розмовного професійного мовлення і навіть комп'ютерного жаргону та сленгу [4].

Оскільки деривати, утворені лексико-семантичним способом, являють собою своєрідні метафори, то твірними словами для них стають слова з різних суспільно-природничих сфер. Серед 57 дериватів даного СТ (71,25%) 28 слів (або 49,1%) належать до сфери "Світ людини", напр., *архів, бібліотекар, гортання, дисципліна, дружній, замовчування, запит, застосування, зломщик (зламник), конфлікт, майстер, мова, налагоджувач, розпакувати, тека*, 16 (або 28,1%) — до сфери "Техніка", наприклад, *буфер, головка, завантажувач, заглушка, закачування, замок, перепалювання, шина, шлюз* і 7 (або 12,3%) до сфери "Процеси та стани", наприклад, *зависати, очищення, переривання, прозорість, скидати*. Ці сфери становлять 89,5% від усього масиву дериватів СТ зі значенням 'подібний за функцією'. Причому в даному СТ актуалізовано 90,3% від усієї кількості слів сфери "Світ людини", 88,9% від усієї кількості слів сфери "Техніка", решта суспільно-природничих сфер становлять незначну частку через малочисельність. Таким чином, можна вважати, що СТ зі значенням 'подібний за функцією' ґрунтується в основному на двох сферах: "Світ людини" і "Техніка".

Метою даної наукової розвідки є аналіз функцій лексико-семантичних дериватів, на підставі яких відбувалася метафоризація. Розглянемо це на конкретних прикладах. Під першим номером подаватимемо семантему, що стосується твірного слова, під другим — семантему деривата. Аналіз проводитимемо за суспільно-природничими сферами твірних слів. Стандартні тлумачення слів нами не завжди зберігалися незмінними для зведення двох тлумачень до "спільного семантичного знаменника", бо тільки в такому разі стає експліцитною природа метафоризації (перенесення).

Зі світом людини пов'язані такі деривати (друге тлумачення належить сфері інформатики).

Архів 1. Установа для зберігання документів; 2. Організація зберігання сукупності даних. Відбувається перенесення ознаки за функцією 'зберігання', співвідсною з діяльністю людини.

Бібліотека 1. Установа, де зберігаються і видаються читачам друковані видання; 2. Організована сукупність програм і частин програм, які вживаються іншими програмами. Перенесення за функцією 'зберігання і видавання'.

Бібліотекар 1. Посадова особа, що забезпечує роботу бібліотеки та обслуговування користувачів; 2. Програма, що забезпечує організацію системних бібліотек та обслуговування бібліотек користувачів. Як видно, функції людини (посадова особа) 'організувати і обслуговувати' переносяться на комп'ютерну програму.

Версія 1. Один із викладів або пояснень будь-якого факту, події; 2. Окремий випуск програмного забезпечення. В обох випадках маємо ряд певних явищ, які, поруч із спільністю фак-

тів, розрізняються певними характеристиками. В даному випадку слід говорити про функцію ‘розрізнення’, що переноситься зі сфери розумової діяльності людини на програмний продукт.

Гортання 1. Перегляд книжки, журналу, записника і т. ін. за сторінками; 2. Перегляд інформації, організованої сторінками, за допомогою клавіш. Дане перенесення є комплексним. Воно складається з домінантного перенесення за функцією ‘гортати сторінку (реальної книжки і т. ін.)’ — ‘гортати сторінку (електронної книжки і т. ін.)’ і не домінантних перенесень за структурою (поділ електронного документа на порції) і за формою (електронні сторінки нагадують реальні сторінки).

Дисципліна 1. Обов’язкове підкорення встановленому порядку (стосовно людини); 2. Обов’язкове підкорення встановленому порядку (стосовно алгоритмів реалізації стратегії). Перенесення якостей людини на комп’ютерну програму.

Документ 1. Папір з інформацією у письмовій формі, що може розглядатися як окрема одиниця у процесі інформаційної діяльності; 2. Файл, створений за допомогою текстового процесора, що може розглядатися як окрема одиниця у процесі комп’ютерного опрацювання інформації. Функція одиниці інформаційної діяльності людини переноситься на одиницю опрацювання інформації комп’ютером.

Дружність (дружній) 1. Характеристика людини, психологічно сумісної з іншою, пов’язаною довірою, відданістю; 2. Характеристика програми, сумісної з іншими програмами або яка забезпечує для користувача природний спосіб взаємодії. Функція ‘гармонійної взаємодії’ переноситься з міжлюдських стосунків на міжпрограмні та машинно-людські.

Журнал 1. Книга або зошит для реєстрації реальних подій; 2. Файл для реєстрації віртуальних подій. Функція ‘реєстрація’ людиною переноситься на таку ж саму функцію щодо комп’ютера.

Закрити 1. Припинити будь-яку діяльність; 2. Завершити роботу програми. У першому випадку людина завершує реальну роботу (завершити діяльність фірми, концерт, конференцію і т. ін., тобто стосунки в системі людина — людина), у другому випадку йдеться про стосунки в системі людина — машина.

Замовчування 1. Пасивна підтримка людиною дій іншої людини (‘мовчання на знак згоди’); 2. Угода про характеристику мовного об’єкта або виконувану дію за відсутності їх явного опису. Перенесення за функцією ‘угода’. У другому випадку ‘угода укладається’ між людиною та машиною.

Запам’ятовування 1. Процес зберігання інформації в пам’яті людини; 2. Процес зберігання інформації в пам’яті комп’ютера. Функція людини переноситься на машину.

Запит 1. Вимога, прохання надати які-небудь відомості; 2. Посилання сигналу (людиною або програмою), який ініціює відповідь. Функція ‘сигнал-вимога інформації’.

Застосування 1. Використання, запровадження в практику; 2. Прикладна програма, що працює під керуванням багатозадачної операційної системи. Перенесення за функцією ‘запровадження в практику’.

Зломщик (зламник) 1. Людина, що зламує систему захисту приміщення (замок, двері) для незаконного заволодіння майном; 2. Людина, що зламує систему захисту комп’ютера для незаконного заволодіння інформацією. Функція ‘зламування для незаконного оволодіння’.

Ім’я 1. Особиста назва людини; 2. Група символів, які використовуються для ідентифікації об’єктів, програм. Функція ‘ідентифікація’.

Каталог 1. Перелік предметів, укладений у порядку, що полегшує їх знаходження; 2. Перелік файлів, наборів даних та бібліотек програм, який містить посилання на їх розташування. Функція ‘знаходження об’єктів’. У цьому випадку наявне також одночасне не домінантне перенесення за структурою ‘перелік’.

Конфлікт 1. Зіткнення протилежних інтересів, поглядів, що зумовлює ускладнення в стосунках між людьми; 2. Зіткнення функцій різних програм, що зумовлює ускладнення їх роботи. Функція ‘ускладнення роботи через зіткнення’.

Майстер 1. Фахівець у прикладній виробничій діяльності; 2. Спеціальна програма, призначена для полегшення роботи користувача шляхом автоматизації складних завдань. Функція ‘виконання виробничого завдання’.

Налагоджувач 1. Людина, що налагоджує роботу пристрою; 2. Програма, що налагоджує іншу програму. Функція ‘налагоджувати’.

Папка див. *Тека*.

Планшет 1. Дошка з натягнутим на неї папером, на який наносять план місцевості; 2. Спеціальна площина з механізмом для позначення положень точок. Перенесення за функцією 'позначення положень точок', ознака переноситься з системи 'людина — топографічний пристрій' на систему 'людина — машина'.

Поштмайстер 1. Людина, що забезпечує пересилання поштових повідомлень; 2. Програма, що забезпечує пересилання повідомлень в електронній пошті. Перенесення за функцією 'пересилання поштових повідомлень'.

Розпакування (розпакувати) 1. Розкривання зв'язаного в пакунок, згорток; 2. Перетворення даних з подання, зручного для зберігання та пересилання, у подання, зручне для опрацювання. Перенесення за функцією 'перетворення для опрацювання', ознака переноситься з системи 'людина — матеріальний об'єкт' на систему 'людина — машина'.

Тека 1. Виріб для розміщення, перенесення та зберігання документів; 2. Каталог файлів у системах із графічним інтерфейсом користувача. Функція 'розміщення, зберігання, перенесення'. Процес перенесення аналогічний попередньому.

Упакований (упакувати, пакувати) 1. Складений, зв'язаний у пакет, зручний для пересилання та зберігання; 2. Поданий (про дані) у компактній формі, зручний для пересилання та зберігання. Функція 'зручний для пересилання та зберігання' переноситься з системи 'людина — матеріальний об'єкт' на систему 'людина — машина'.

Значна частина технічних термінів стала основою творення термінів інформатики.

Буфер 1. Пристрій, який розміщується між двома іншими, для пом'якшення ударів; 2. Пристрій, який розміщується між двома іншими, для згладжування змін швидкості або рівня. Спільна функціональна ознака 'пом'якшення' і 'згладжування' роботи пристроїв і невідомі структурна ознака 'у положенні між ними'. Ця ознака переноситься з системи 'реальний об'єкт — реальний об'єкт' на систему 'віртуальний об'єкт — віртуальний об'єкт'.

Головка 1. Технічний пристрій для вимірювання та індикації фізичних величин; 2. Пристрій для записування, зчитування або стирання інформації. Слабке перенесення, тобто перенесення з близької сфери, а тому може також розглядатися як деяке розширення попередньої семантики внаслідок перенесення.

Завантаження (завантажувач, завантажувальний) 1. Дія з наповнення чого-небудь; 2. Дія з наповнення інформацією оперативної пам'яті. Функція 'наповнення порожнього'.

Заглушка 1. Пристрій для затуляння отворів у будь-якому приладі; 2. Фіктивна підпрограма, яка імітує функції відсутнього модуля. Система трубопроводів порівнюється з системою 'алгоритмопроводів', тобто послідовності алгоритмів програми. Перенесення за функцією 'припиняти': припиняти перетікання рідини в трубах даної вітки — припиняти виконання алгоритмів у послідовності даної вітки.

Закачування 1. Нагнітання рідини, газу кудись за допомогою насоса; 2. Перебіг зчитування даних з віддаленої машини в комп'ютерній мережі. Метафоризаційна база: інформація, дані уявляються як рідина (газ), яку треба перекачати з одного місця в інше. Перенесення за функцією 'переправлення'.

Замок 1. Пристрій для замикання чого-небудь ключем; 2. Код, структура даних, програма, що використовуються для керування доступом до даних. Функція 'замикання', або 'обмеження доступу': замикання (обмеження доступу до) приміщення → замикання (обмеження доступу до) бази даних (програми).

Перезавантаження (перезавантажувати) Повторне завантаження (див. *Завантаження*).

Підкачування 1. Процес додаткового нагнітання рідини, газу кудись за допомогою насоса; 2. Процес додаткового зчитування даних для наповнення оперативної пам'яті комп'ютера з перебігом виконання програми. Метафоризаційна база така ж, як і у деривата *закачування*. Функція 'додаткове наповнення, переправлення, постачання'.

Порт 1. Спеціальне місце для приймання, видавання, зберігання чого-небудь, точка взаємодії; 2. Засіб для приєднання периферійного пристрою до комп'ютера. Перенесення за функцією 'точка взаємодії'.

Прокручування 1. Надання колового, обертального руху; 2. Переміщення вікна у горизонтальному або вертикальному напрямках. Функція ‘надання руху’ переноситься з системи ‘людина — матеріальний об’єкт’ на систему ‘людина — віртуальний об’єкт’ як частковий випадок системи ‘людина — машина’.

Регістр 1. Технічний список, покажчик, книга для обліку чого-небудь; 2. Внутрішній швидкодійний запам’ятовувальний пристрій процесора для тимчасового зберігання інформації. Функція ‘облік’.

Шина 1. Розподільний електротехнічний пристрій у вигляді грубого дроту; 2. Набір сполучних ліній зв’язку для передавання інформації та сигналів керування між пристроями комп’ютера. Перенесення за функцією ‘розподіл’: розподіл струму → розподіл інформації (сигналів).

Шлюз 1. Камера-посередник для проходу суден між різними рівнями річки (каналу) або між космічним кораблем і зовнішнім вакуумом. 2. Вузол-посередник у комп’ютерній мережі для організації взаємодії з іншими комп’ютерними мережами. Функція ‘посередник у взаємодії’.

На основі суспільно-природничої сфери “Процеси та стани” утворено такі терміни інформатики.

Зависання (зависати) 1. Перебування в повітрі майже без руху; 2. Порушення роботи операційної системи, що зовні виявляється у відсутності якоїсь реакції на дії користувача. Функція ‘відсутність руху’.

Очищення 1. Дії, спрямовані на одержання чого-небудь однорідного за складом; 2. Знищення даних у пам’яті комп’ютера. Оскільки знищення даних відбувається шляхом заповнення полів даних нулями або пропусками, це можна характеризувати як приведення до однорідного стану. Отже, перенесення за функцією ‘приведення до однорідного стану’.

Переривання 1. Тимчасове припинення виконання чогось; 2. Операція процесора, яка полягає в реєстрації його стану. Така операція полягає в тимчасовому припиненні виконання програми процесором внаслідок одержання сигналу від іншої програми (пристрою). Перенесення за функцією ‘тимчасове припинення процесу’.

Прозорість 1. Властивість речовини пропускати світлові промені; 2. Властивість проміжних засобів взаємодії бути непомітним для користувача. Коли речовина пропускає світлові промені, вона стає непомітною для спостерігача. Перенесення за функцією ‘бути непомітним’.

Скидання (скидати) Слово багатозначне. Вочевидь, перенесення сталося щодо семантики 1. Вивантажувати, кидаючи щось; 2. Знищення даних у пам’яті комп’ютера. Перенесення за функцією ‘спорожнення’.

Джерелом невеликої частини термінів інформатики стали сфери “Економіка” і “Біологія та медицина”.

Експортувати (експорт) 1. Вивозити товари або капітали за кордон; 2. Переносити дані у сумісному форматі з однієї програми до іншої. Перенесення за функцією ‘перенесення зовні’.

Імпортувати (імпортований, імпорт) 1. Увезення товарів або капіталів з-за кордону; 2. Переносити дані з будь-якої іншої програми до програми, з якою працюєш. Перенесення за функцією ‘перенесення ззовні’.

Квитанція 1. Офіційна розписка про прийом грошей, документів, цінностей; 2. Повідомлення, що підтверджує факт одержання приймачем спрямованого раніше повідомлення. Перенесення за функцією ‘повідомлення про одержання’.

Вірус 1. Один із найдрібніших організмів, що спричиняє інфекційне захворювання; 2. Програма, яка може самостійно розмножуватися, порушуючи роботу комп’ютера. Перенесення за функцією ‘розмноження’ і ‘порушення функції’.

Оболонка 1. Поверхневий шар, який зовні покриває щось; 2. Програма, що здійснює інтерфейс між користувачем і деякою іншою програмою. Метафоризаційна база: користувач комп’ютером працює безпосередньо з програмою-оболонкою, яка знаходиться ніби на поверхні, бо доступна для сприймання, тоді як головна програма є ніби всередині, бо недоступна для сприймання користувачеві. Перенесення за функцією ‘покривати зовні’.

Як бачимо, перенесення за функцією досить різноманітні, але всі вони можуть бути зведені до кількох різновидів.

1) Перенесення за функцією, пов’язане з перенесенням ознаки з реального світу до віртуального. Наприклад, від назв технічних термінів на позначення реальних пристроїв, механізмів або

реальних процесів, пов'язаних із ними, лексико-семантичним способом творяться деривати на позначення віртуальних механізмів. Тобто відбувається перенесення зі світу реального до світу віртуального: *версія, дисципліна, зломщик, буфер, завантаження, заглушка, закачування, замок, перезавантаження, підкачування, порт, реєстр, шина, шлюз, зависання, очищення, переривання, прозорість, скидання, квитанція, вірус, оболонка* (24 різнокореневих деривати).

2) Перенесення за функцією, пов'язане з перенесенням ознаки з системи 'людина — людина' (тобто зі сфери міжлюдських стосунків) до системи → 'людина — машина': *архів, бібліотека, документ, дружність, закрити, замовчування, запит, експортувати, імпортувати, квитанція, конфлікт* (10 різнокореневих). У даному разі машина розглядається як певний індивід, наділений інтелектом, з яким відбувається спілкування людини.

3) Перенесення за функцією, пов'язане з перенесенням ознак людини на машину: *бібліотекар, дружність, запам'ятовування, застосування, ім'я, майстер, налагоджувач, поштмейстер* (10 різнокореневих). Власне, такі перенесення становлять собою перший різновид — перенесення ознак реального світу до віртуального, але всі ознаки стосуються людини як суспільної істоти.

4) Перенесення за функцією, пов'язане з перенесенням ознаки з системи 'людина — матеріальний об'єкт' на систему 'людина — машина': *гортання, журнал, папка, планшет, розпакування, тека, упакований, прокручування, скидання* (9 різнокореневих).

Як відомо, у структурі значення слова виділяють семи різного рангу і типу: домінантні, які складають інтенціонал значення, і недомінантні, які формують імплікаціонал значення, категоріальні, когнітивні, прагматичні імовірнісні семи і т. ін. У дериватах СТ зі значенням 'подібний за функцією' відбувається перенесення інтенціоналу лексичного значення або його частини. Тобто переносяться одна або кілька домінантних сем, які є, звичайно, когнітивними. Крім того, всі семи, що становлять лексичне значення, є категоріально орієнтованими. При лексико-семантичному способі словотворення української терміносистеми інформатики найчастіше переносяться акціонально-орієнтовані семи, і найперше це стосується СТ зі значенням 'подібний за функцією' (39 випадків із 57). Звісно, це пов'язано з самою суттю перенесення за функцією, бо функція предмета найчастіше пов'язана з тим, що він виступає знаряддям для виконання певної дії. Так, перенесення на підставі акціонально-орієнтованих сем притаманне таким дериватам, як, наприклад, *бібліотекар* — транспоновані семи 'організувати і обслуговувати', *буфер* — транспоновані семи 'пом'якшувати і згладжувати', *гортання, експортувати, журнал, завантажувальний, заглушка, закачувати, квитанція, майстер, переривання, скидати, шина*.

Серед акціонально-орієнтованих сем окремо слід виділяти статично-орієнтовані, тобто такі, що вказують на стан, наприклад, у деривата *тека* наявні три транспоновані семи 'розміщати', 'зберігати', 'переносити'. Остання з них є власне акціонально-орієнтованою, тоді як перші дві слід віднести до статично-орієнтованих. Статично-орієнтовані транспоновані семи мають також деривати *архів, дисципліна, зависати* тощо.

Значну кількість транспонованих сем становлять квалітативно-орієнтовані семи (16 випадків), властиві, наприклад, дериватам: *версія* — транспонована сема 'здатний розрізнити', *дружній* 'гармонійний у взаємодії', *зависати, замок, ім'я, оболонка, порт, реєстр, упакований, шлюз*. Для розглядуваного СТ не характерні об'єктно-орієнтовані семи (зафіксовано лише один дериват *документ* 'одиниця інформаційної діяльності'), а також квантитативно-орієнтовані семи (їх не зафіксовано).

Слід зауважити, що інколи при транспонуванні кількох сем вони можуть належати до різних категоріальних орієнтацій, хоч при цьому завжди є визначальна сема, яка відіграє провідну роль у перенесенні. Так, дериват *вірус* утворений перенесенням таких сем: квалітативно-орієнтованої 'здатний розмножуватися', акціонально-орієнтованої 'порушує функції' і квантитативно-орієнтованої 'дрібний'. При цьому перші дві семи є визначальними, а сема 'дрібний' — другою.

1. *Новий російсько-українсько-англійський тлумачний словник з інформатики.* — Х., 2002.
2. *Олійник А. Д.* Роль запозичень-англіцизмів у розвитку сучасної української мікроекономічної термінології: Автореф. дис. ... канд. філол. наук. — К., 2002.
3. *Шарапов О., Козловська Л.* та ін. Інтеграція інформаційних і телекомунікаційних технологій з природним діалогом та комунікативними процесами//Українська термінологія і сучасність: Зб. наук. праць. — К., 2001. — Вип. IV. — С. 219–226.
4. *Щур І. І.* Особливості комп'ютерного жаргону // Рідна школа. — 2001. — №3. — С. 10.

L. N. Fyluk

THE WORD-FORMATION TYPE OF INFORMATION SCIENCE TERMS WITH THE MEANING 'SIMILAR TO A FUNCTION'

The given article deals with the analysis of the functions of lexical-semantic derivatives of Ukrainian terminological system of information science according to social-natural spheres of forming words.

Key words: lexical-semantic way, word-formation type, derivative, sema.

Л. Н. Филук

СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНЫЙ ТИП ТЕРМИНОВ ИНФОРМАТИКИ СО ЗНАЧЕНИЕМ 'ПОДОБНЫЙ ПО ФУНКЦИИ'

В статье анализируются функции лексико-семантических дериватов украинской терминосистемы информатики по общественно-естественным сферам производящих слов.

Ключевые слова: лексико-семантический способ, словообразовательный тип, дериват, сема.